

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ

Τὸ ζήτημα, ὡς γνωστόν, τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως περὶ τῆς ἀρχῆς ἐκάστης παροιμίας ἢ γνώμης τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς πλείστας περιπτώσεις ἐκ τῶν παρουσιαζόντων πολλὰς δυσκολίας μεταξὺ ἄλλων τοῦ κατὰ παράδοσιν λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, διότι προϋποθέτει πλήρη γνώσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ λαοῦ εἰς τοὺς τομεῖς αὐτοῦ, τὸν ὕλικόν, πνευματικόν καὶ κοινωνικόν, ὡς καὶ τῶν σχετικῶν ἐπιδράσεων ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας του μετ' ἄλλων λαῶν¹.

Ἐξ εὐρύτερας μελέτης ἡμῶν ἐπὶ συλλογῆς παροιμιῶν καὶ γνωμικῶν συζητοῦμεν ἑνταῦθα περὶ τῶν κάτωθι :

1.) *Μὲ τῆ φωνῆ κι δ Λάζαρος*

Ἡ φράσις αὕτη χρησιμοποιεῖται ὡς παροιμία ἐπὶ αἰφνιδίας παρουσίας προσώπου τινός, μὴ ἀναμενομένου, ἐνῶ γίνεται περὶ αὐτοῦ λόγος ἢ ἀπλῶς ἐμνημονεύθη τὸ ὄνομά του.

Ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (ια', 43 - 44) ἀναφέρεται τὸ θαῦμα τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐγέρσεως ἐκ νεκρῶν τοῦ φίλου του Λαζάρου. Κατὰ τὴν σχετικὴν διήγησιν ἑνταῦθα ὁ Ἰησοῦς προσελθὼν εἰς τὸ μνημα ἔνθα ἀπὸ τεσσάρων ἡμερῶν εἶχε ταφῆ ὁ Λάζαρος «*φωνῆ μεγάλης ἐκραύγασε· Λάζαρε, δεῦρο ἔξω· καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίοις περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· λύσατε αὐτὸν καὶ ἄφειε ὑπάγειν...*». Ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτῆς περικοπῆς ἡ φράσις «*φωνῆ μεγάλη ἐκραύγασε· Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*» παρελήφθη εἰς τὸ δημῶδες ἄσμα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, τὰ κάλαντα τοῦ Λαζάρου, τὸ ὁποῖον ψάλλεται ὑπὸ τῶν παιδῶν κατὰ τὸ Σάββατον πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, ἑορτὴν τῆς ἐκ νεκρῶν ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου.

Τὰ παιδιά, παλαιότερον οἱ ἐνήλικες, περιέρχονται σήμερον κατὰ τὴν πρωτὴν τῆς ἡμέρας ταύτης τὰς οἰκίας φέροντα εἰκονικὰ ὁμοιώματα τοῦ Λαζάρου, ὡς νεκροῦ, ἢ σιαυρὸν ἔστολισμένον μετ' ἄνθη καὶ ἄλλα, ἄδου δὲ ἄσματα ἱστοροῦντα συμφώνως πρὸς τὴν διήγησιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐγερσιν ἐκ νεκρῶν τοῦ φίλου του Λαζάρου.

¹) Βλ. καὶ Γεωργ. Χατζιδάκι, Συμβολὴ εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροιμίας Ἐπιστ. Ἐπετ. Παν. Ἀθηνῶν 7 (1910 - 11) σ. 23 (= Γλωσσολογικαὶ ἐρευναι, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 180).

Μεταξὺ τῶν ἁσμάτων τούτων ἄδεται πολλαχοῦ καὶ ἡ παραλλαγή:
*Σήμερον ἔρχεται ὁ Χριστός,
 ὁ ἐπουράνιος Θεός,
 εἰς τὴν πόλιν Βηθανία κλπ.*

Ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἁσματος λέγεται ὅτι ἔλθων ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῆς Μάρθας καὶ τῆς Μαρίας, τῶν ἀδελφῶν τοῦ Λαζάρου, πρὸ τοῦ τάφου του εἶπεν :

*Ἔβγε ἔξω, Λάζαρέ μου,
 φίλε κι ἀγαπητέ μου²
 ἢ Δεῦρο ἔξω, Λάζαρέ μου,
 φίλε καὶ ἀγαπητέ μου³.*

Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς τοῦ ἁσματος λέγεται :

*Καὶ ὁ Χριστὸς ἐμίλησε :
 Λάζαρ' ἔβγα σ' ἔξω.
 Βγῆκε ὁ Λάζαρος σαβανωμένος...⁴
 Τότε κι ὁ Χριστὸς ἀναφωνάζει :
 Λάζαρε, Λάζαρε, γιὰ ἔβγα ἔξω
 νὰ σὲ ἴδωμεν, νὰ σὲ γνωρίσω⁵.
 Ὡς ἀνθρωπος (ὁ Ἰησοῦς) ὠμίλησε : Λάζαρε, δεῦρο ἔξω⁶
 κ' εὐθὺς ἐφάνη ὁ νεκρὸς ἀπὸ τὸ μνημα ἔξω⁷.
 Τὸν Λάζαρον ἐφώνησε :
 Λάζαρε, δεῦρο ἔξω⁷.*

Καὶ ἐν Κρήτῃ, ὡς ἐνθυμιοῦμαι ὁ ἴδιος,

*Φωνὴ μεγάλην ἔκραξε : Λάζαρε, δεῦρο ἔξω⁷
 κ' εὐθὺς ἀνέστη ὁ Λάζαρος καὶ τότε βγάνουν ἔξω.*

²⁾ Λαογρ. Ἀρχεῖον Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, χφον ἀρ. 2114, σ. 41, στ. 29 - 30 (Συλλ. Ἀνδρομάχης Τροβᾶ. Σάμος 1954) κ. ἄ. Ἐφεξῆς πρὸς δήλωσιν ἐνταῦθα χειρογράφου τοῦ Λαογρ. Ἀρχεῖου θὰ χρησιμοποιηθῆται ἡ συντομογραφία : ΛΑ.

³⁾ Χαρ. Δ. Πα ρ α σ κ ε υ ο π ο ὑ λ ο υ, Λαογραφικὰ Ἀψάλου. Ἀρχ. Θορμ. Θεσσαροῦ 1 (1934 - 35) σ. 52, στ. 29 - 30. Χρ. Σο ὑ λ η, Τὰ τραγούδια τοῦ Λαζάρου, Ἠπειρ. Χρονικά 2 (1927) σ. 190 ἀρ. 1, στ. 15 - 16. ΛΑ ἀρ. 2120, σ. 9 - 10, στ. 34 - 35 (Ρούμελη. Συλλ. Παρασκευῆς Γκαβέρα).

⁴⁾ ΛΑ ἀρ. 2121, σ. 62, στ. 15 - 17 (*Αἱ Βασίλης Λακωνίας. Συλλ. Χαρι- κλείας Τσιριβάκου, 1954).

⁵⁾ ΛΑ ἀρ. 2027, σ. 75 - 76, στ. 14 (ἐκ Δερβιζιάνων Ἰωαννίνων. Συλλ. Γεωργ. Εὐσταθίου, 1954).

⁶⁾ Πα ν. Σ ε φ ε ρ λ ῆ, Ὁ μεγάλος Λάζαρος (Μάνη). Λαογρ. 5 (1915 - 16) σ. 381, στ. 23 - 24.

⁷⁾ ΛΑ ἀρ. 2113, σ. 22, ἀρ. 1Α (*Ἅγιος Μάμας Λεμεσοῦ Κύπρου. Συλλ. Γ. Χατζηκωστή, 1953 - 54).

Εἰς πολλοὺς τόπους, ἐνῶ ἄδεται τὸ ᾄσμα τοῦ Λάζαρου, γίνονται συγχρόνως καὶ παραστάσεις τῆς ἐγέρσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ. Οὕτω εἷς ἐκ τοῦ ὁμίλου τῶν παιδῶν παριστάνει τὸ νεκρὸν Λάζαρον καὶ ἐγείρεται ἅμα τῇ ἐκφωνήσει τῆς φράσεως εἰς τὸ ᾄσμα «*Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*», ἢ ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐν τῷ ᾄσματι ἐρώτησιν περὶ τοῦ τί εἶδεν εἰς τὸν Ἄδην ὅπου εἶχε μεταβῆ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου του.

Ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων ἀναφέρομεν ὅτι εἰς τὴν Κύπρον παλαιότερον «τὸν Λάζαρον παρίστανεν ἓνα παιδί, πὺν τὸ ἐντυναν ὄλο σὲ σιμιλλοῦδκια (κίτρινα ἄνθη), ὥστε δὲν φαινόταν οὔτε αὐτὸ τὸ πρόσωπόν του. Τὸν Λάζαρον τὸν περιέφερον ὁμᾶς νέων ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καί, ὅταν ἄρχιζαν νὰ τραγουδοῦν, αὐτὸς «κατεκλίνετο ἐκτάδην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ὑπεκρίνετο τὸν νεκρὸν, ἠγείρετο δέ, ὅτε ἐξεφωνεῖτο τὸ : *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*»⁹.

Εἰς τὴν Ρόδον (Θόλος) εἷς ἐκ τοῦ ὁμίλου τῶν παιδῶν, ὁ ὁποῖος θὰ περιέλθῃ τὰς οἰκίας ἵνα ψάλῃ τὸν Λάζαρον, θὰ στολισθῇ ὡς Λάζαρος. Εἰς τὸ σπίτι μπαίνει πρῶτα ὁ Λάζαρος, ὁ ὁποῖος γονυπετεῖ ἀμίλητος. Τὰ παιδιὰ τότε ψάλλουν :

*Σήμερον ἔρχεται ὁ Χριστὸς
ὁ ἐπουράνιος Θεὸς
ἐν πόλει Βηθανία κλπ.*

Εἰς τοὺς στίχους :

*Δεῦρο ἔξω, Λάζαρέ μου,
φίλε καὶ ἀγαπητέ μου*

ἐγείρεται ὁ γονυπετῆς Λάζαρος, ὅστις ἀκολούθως μετὰ τοὺς στίχους :

*Λάζαρε, πές μας τί εἶδες
εἰς τὸν Ἄδη ὅπου ἤγες*

ἀπαντᾷ :

*Εἶδα φόβους, εἶδα πόνους,
εἶδα βάσανα καὶ τρόμους κλπ.*⁹

Τοιαῦται παραστάσεις ἀναφέρονται ἔτι καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ρόδου (Ἄσκληπειοῦ)¹⁰, ἐκ Τήλου τῆς Δωδεκανήσου¹¹, Τήνου¹², Κύ-

⁹) Βλ. Γεωργ. Ἄ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας, Ἔπετ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. Ε' (1945 - 49) σ. 26. (Ἀνάτυπον, τεύχ. Γ', σ. 90). Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956, σ. 142.

¹⁰) ΛΑ, ἀρ. 2117, σ. 22 (Συλλογὴ Παναγ. Χαμουζᾶ [1954]).

¹¹) ΛΑ, ἀρ. 2117, σ. 10 - 11 (Συλλ. Γρηγ. Γ. Καρποθίου, 1954).

¹²) ΛΑ, ἀρ. 2193, σ. 340 (Συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, 1956).

¹³) ΛΑ, ἀρ. 2114, σ. 7.

μης Εύβοίας¹³ κ.λπ. Τὸ ἀγρομικὸν τοῦτο ἔθιμον τῶν παιδιῶν σήμερον συντηρεῖ ἀναμφιβόλως λαϊκὰς παραστάσεις τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λάζαρου, αἱ ὁποῖα πιθανώτατα θὰ ἐτελοῦντο ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν ἐνηλίκων, ἔπρεπε δὲ κατ' αὐτὰς συγχρόνως μὲ τὴν ἐκφώνησιν τῆς προσταγῆς τοῦ Ἰησοῦ «*Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*», ὁ παριστῶν τὸν νεκρὸν Λάζαρον νὰ ἐγερθῆ, νὰ ἀναστηθῆ, ἢ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ ὑποτιθεμένου τάφου. Οὕτω ἠδομένου τοῦ στίχου τοῦ ἕσματος «*Φωνὴν μεγάλην ἔκραξε Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*» ἢ ὡς ἀνωτέρω, «*τότε κι ὁ Χριστὸς ἀναφωνάζει*», «*καὶ ὁ Χριστὸς ἐμίλησε*», «*τὸν Λάζαρον ἐφώνησε*» ἢ ἀπλῶς τοῦ παραγγέλματος «*Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*», ἢ —*ἔβγα ἔξω*», ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς ἐν τούτῳ λέξεως «*φωνή*» ἢ «*ἐμίλησε*», «*ἐφώνησε*», «*ἀναφωνάζει*» κ.ἄ. καὶ τοῦ προστάγματος τοῦ Ἰησοῦ «*Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*», ὁ μετημφιεσμένος ὡς νεκρὸς Λάζαρος ἔπρεπε πάραυτα νὰ ἀναστηθῆ, ἦτοι «*μὲ τὴν φωνήν*»—ἢ *κατὰ τὴν φωνήν*—ἢ *σὰν τὴν φωνήν* *κι ὁ Λάζαρος*».

Ἡ φράσις αὕτη οὕτω σηματισθεῖσα εἰς τὴν λατρευτικὴν αὐτὴν παράστασιν πιστεύω ὅτι ἐπεξετάθη κατόπιν χρησιμοποιουμένη παροιμιωδῶς ἐπὶ ἀναλόγων περιπτώσεων ἐν τῷ βίῳ, ἦτοι ἐπὶ ἀπροσδοκῆτου ἐμφανίσεως προσώπου τινὸς ἅμα τῇ ἐκφωνήσει τοῦ ὀνόματός του ἢ μόλις ἐγένετο λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ἡ παροιμία αὕτη εἶναι διαδεδομένη ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς. Ὁ ὀλλανδὸς πρεσβευτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει Βάρνερ τὴν περιέλαβεν εἰς τὴν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. καταρτισθεῖσαν ἐκεῖ συλλογὴν του ὑπὸ τὴν διατύπωσιν «*Σὰν τὴ φωνὴ κι ὁ Λάζαρος*»¹⁴. Μετ' αὐτὸν ὁ ἱερομόναχος Παρθένιος Κατζούλης (τέλη 17 αἰ.) κατέγραψεν ἐξ Ἡπείρου τὰς παραλλαγὰς αὐτῆς «*Κατὰ τὴ φωνὴ κι ὁ Λάζαρος*»¹⁵ καὶ «*ἐν τῇ φωνῇ κι ὁ Λάζαρος*»¹⁶.

Σήμερον ἡ παροιμία αὕτη εἶναι κοινὴ μὲ παραλλαγὰς αὐτῆς: «*Μὲ τὴ φωνὴ κι ὁ Λάζαρος*»¹⁷, «*Κατὰ φωνὴ κι ὁ Λάζαρος*»¹⁸ καὶ «*Ὅντὸ*

¹³ Κ α λ ἦ ς Κ α λ ὕ β η, Λαογραφικὰ Κύμης Εὐβοίας. Ἀθήναι 1938, σ. 115 - 16.

¹⁴ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 121.

¹⁵ ΛΑ, ἀρ. 918, σ. 19, ἀρ. 323 (ἐκ τοῦ χφου τῆς Ἑλλην. Κοινότητος Τεργέστης).

¹⁶ Νι κ. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1899, σ. 84, ἀρ. 847.

¹⁷ Ἰ. Βενιζέλου, Παροιμίαι δημώδεις, ἔκδ. Β', ἐν Ἐρμουπόλει 1867, σ. 157, ἀρ. 122. ΛΑ, ἀρ. 1357Β. σ. 74 (Συλλ. Ἐ. Ἰωαννίδου ἐξ Ἀμοργοῦ, 1876. ΛΑ, ἀρ. 965, σ. 201 (Συλλ. Μ. Ἀποστολίδου ἐκ Φιλιππουπόλεως, 1922). ΛΑ, ἀρ. 1101, σ. 60 (Συλλ. Ἰ. Μπακάλῃ ἐκ Καστορίας, 1937).

¹⁸ ΛΑ, ἀρ. 1092. Λεξιλόγιον ὑπὸ Ἰ. Κακριδῆ ἐκ Πάρου, 1924. Συμπλ. σ. 19. Ὁ ἐν Κων)πόλει Φιλολ. Σύλλ. 9 (1874 - 75) σ. 349 ἀρ. 3 (Αἴνου).

τῆ φωνῆ κι ὁ Λάζαρος»¹⁹ κλπ.

Τροποποιηθεῖσα ἀργότερον διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως εἰς αὐτὴν τῆς λέξεως Λάζαρος μὲ τὴν λ. γάϊδαρος²⁰, ὑπάρχει αὕτη σήμερον ἐν χρήσει ὑπὸ τὰς διατυπώσεις: «*Στὴ φωνῆ κι ὁ γάϊδαρος*», «*Κατὰ τὴ φωνῆ—, μὲ τὴ φωνῆ—, πὰ ἴστὴ φωνῆ κι ὁ γάϊδαρος*» κ.λπ.—παλαιότερα παραλλαγή παρὰ Βάρνερ (17 αἰ.)²¹—, λεγομένη μὲ τὴν ἔννοιαν ἀποστροφῆς καὶ περιφρονήσεως ἐπὶ αἰφνιδίου ἐμφανίσεως, παρουσίας, ἀνεπιθυμητῶν προσώπων ἅμα τῆ μνημονεύσει τοῦ ὀνόματός των, ἢ γίνῃ εὐρύτερον λόγος περὶ αὐτῶν.

2.) *Κουκκιά ἔφαες, κουκκιά μαρτυρεῖς.*

Ἡ παροιμία αὕτη φέρεται περισσότερον ἐν χρήσει εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν²², ἦτοι εἰς Κρήτην²³, Κάρπαθον²⁴, Ρόδον²⁵, Κύπρον²⁶, Λειβήσιον Μ. Ἀσίας²⁷, Ἄνδρον²⁸, Χίον²⁹, Κατιρλί Βιθυνίας³⁰ κλπ. ἀλλὰ καὶ εἰς Ἀχαΐαν³¹ καὶ Εὐβοίαν (Ἀγ. Ἄνναν)³², μαρτυρεῖται δὲ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Καισ. Δαπόντε εἰς τὸν μῦθον «ὁ γάτος καὶ τὸ λιοντάρι»:

*Κουκκιά, τοῦ εἶπεν ὁ γάτος, σὺ ἔφαες καὶ κουκκιά
σὺ μαρτυρεῖς, ἀδελφέ μου, ὡς λέγει ἡ παροιμία*³³.

¹⁹) ΛΑ, ἀρ. 1380 Β, σ. 91 (Συλλ. Μαρ. Λιουδάκι ἐξ Ἀγ. Γεωργίου Λασιθίου, 1939).

²⁰) Γ. Ν. Χατζιδάκι, Συμβολή εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροιμίας, Ἐπιστ. Ἐπετ. Παν. Ἀθηνῶν Θ' (1913) σ. 28 - 29. (= Γλωσσολογικαὶ Ἐρευναι, Ἀθήναι 1934, σ. 323).

²¹) Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμιαί, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 121, λ. φωνῆ.

²²) Ἡ εἰκὼν αὕτη σχηματίζεται ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συγκεντρωμένων παραλλαγῶν τῆς παροιμίας ταύτης εἰς τὸ ἀρχεῖον παροιμιῶν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

²³) Εἰρήνης Παπαδάκη, Λόγια τοῦ Στειακοῦ λαοῦ, Ἀθήναι 1938, σ. 207. ΛΑ ἀρ. 447, σ. 102 (Συλλ. Ἰ. Κονδυλάκη, 1918).

²⁴) Ἰω. Μανωλάκη, Παροιμιαί κλπ. τῆς Καρπάθου, Ζωγράφ. Ἀγών Α' (1891) σ. 355, ἀρ. 248.

²⁵) ΛΑ ἀρ. 751, σ. 235 (Συλλ. Θ. Κωνσταντινίδου, 1920).

²⁶) Ν. Γ. Κυριαζή, Κυπριακαὶ παροιμιαί, ἐν Λάρνακι 1940, σ. 239, λ. κουκκιά, ἀρ. 7.

²⁷) ΛΑ ἀρ. 875, σ. 64 (Συλλ. Μουσαίου, 1889).

²⁸) ΛΑ ἀρ. 771Β, σ. 336 (Συλλ. Ἰω. Βογιατζίδου, 1918).

²⁹) Κωνστ. Ν. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 256, ἀρ. 328.

³⁰) ΛΑ ἀρ. 238Α, σ. 8, ἀρ. 35 (Συλλ. Π. Μακροῦ, 1889).

³¹) ΛΑ ἀρ. 3, σ. 611 (Συλλ. Χρ. Π. Κορύλλου, 1910 - 1918).

³²) ΛΑ ἀρ. 22, σ. 46 (Συλλ. Δημ. Ἰωάννου, 1914).

³³) Βλ. Em. Légrand, Bibliothèque Grécque vulgaire, τόμ. III,

Χρησιμοποιουμένη αὕτη εἰς γ' πρόσωπον λέγεται: *Κουκκιά ἔφαγε καὶ κουκκιά μαρτυρᾷ ἢ — μαρτυράει καὶ μαρτυρεῖ* εἰς Τρίγλειαν Βιθυνίας (πρόσφυγες)⁸⁴, Θράκη⁸⁵, Γορτυνίαν⁸⁶, ἔτι δὲ καὶ μὲ ἀντικατάστασι τῆς λ. μαρτυρῶ διὰ τῆς λ. μολογῶ: *Κουκκιά ἔφαγες καὶ κουκκιά μολογᾷ ἢ — μολογᾷ* εἰς Ἡπειρον καὶ Θεσσαλίαν⁸⁷, Κρήτην⁸⁸, Κύπρον⁸⁹ κ. ἄ.

Ἡ παροιμία αὕτη λέγεται χλευαστικῶς, οἶονεὶ δὲ περιφρονητικῶς, ἐπὶ τῶν ἀνικάνων τῶν μὴ ἠδυναμένων νὰ διανοηθῶν καὶ ὀμιλήσουν πέρα τῶν ὄσων ἔμαθον καὶ γνωρίζουν, ἐπ' αὐτῶν καὶ μόνον συζητούντων.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς παροιμίας ταύτης νομίζω ὅτι αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη εὐρείας χρησιμοποίησεως τῶν κυάμων ὡς τροφῆς ἰδίᾳ τῶν πενεστέρων λαϊκῶν τάξεων καὶ δὴ τῆς ἀγροτικῆς⁹⁰.

Τὰ κουκκιά ὡς ἔδεσμα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἤδη χρόνους, προσφερόμενα εὐθέρως ὡς βρεκτοκούκκια, βρεκτὰ κουκκιά⁴¹, ἢ ἄλεσμένα ὑπὸ μορφὴν φάβας, ἐθεωροῦντο τροφὴ ἐντελῶς κατωτέρας ποιότητος ἀρμόζουσα μᾶλλον εἰς ἀγρότας⁴⁰. Τῆς ἀποστροφῆς δὲ γενικῶς τοῦ λαοῦ πρὸς αὐτά, ἥτις παρατηρεῖται ἔτι καὶ σήμερον, χαρακτηριστικαί εἶναι αἱ ἐκ παλαιότερων ἤδη χρόνων παροιμιώδεις φράσεις:

ἐπὲς κουκκιά 'δειπνήσαμεν καὶ ἀπόψε κουκκοζοῦμι

*πρὸς τὰ σημάδια ποῦ θωρῶ πάλι κουκκιά δειπνοῦμε*⁴² (17 αἰ.)

1881. σ. 277, στ. 19 - 20.

⁸⁴) ΔΑ ἀρ. 1140, σ. 123 (Συλλ. Μαρίας Λιουδάκι, 1933).

⁸⁵) † Κ. Χουρμουζιάδου, Παροιμιαὶ καὶ παροιμιώδεις φράσεις Πετροχωρίου (Τσακηλίου) Μετρῶν. Θρακ. 16 (1941) σ. 239 λ. μαρτυρῶ.

⁸⁶) ΔΑ ἀρ. 125, σ. 294, ἀρ. 7 (Συλλ. Χ. Σακελλαριάδου, 1917).

⁸⁷) ΔΑ ἀρ. 27, σ. 180 ἀρ. 427, σ. 42, ἀρ. 18. ἀρ. 1569Γ, σ. 15, ἀρ. 142 (Συλλ. Χ. Ρεμπέλη ἐκ Κονίτσης 1929) καὶ τοῦ ἰδίου, Κονιτσιώτικα, ἐπιμειλίει Ν. Χ. Ρεμπέλη (*Αθήναι) 1953, σ. 189, ἀρ. 118.

⁸⁸) *Αρ. Κριάρη, Πλήρης συλλογὴ Κρητικῶν δημοδῶν ῥομάτων κλπ. ἔκδ. Β', ἐν *Αθήναις 1920, σ. 401. Εὐαγγελίας Κ. Φραγκάκη, Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, *Αθήνα 1949, σ. 140.

⁸⁹) Ν. Γ. Κυριαζή, *Ἐνθ' ἀν., σ. 239, λ. κουκιά, ἀρ. 6.

⁴⁰) Βλ. Φαίδ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Ε', ἐν *Αθήναις 1952, σ. 98. Τοῦ πράγματος δηλωτικαί εἶναι καὶ ἡ σύγχρονος τότε παροιμιώδης φράσις ἐπὶ τῶν ραθῦμων λεγομένη: «*δὸνέ, κυάμους κατὰβροξον εἰ φάγοις ὠμούς οὐδέποτε ἐπιλάθοιο*». Βλ. προχ. Μιχ. Ἀποστόλη, Συναγωγὴ παροιμιῶν (Coop. paroesm. gr. II, σ. 556) καὶ Παρθενίου Κατζίου ὕλη, Παροιμιῶν συναγωγή. (Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμιαί, τόμ. Α', 1899, σ. 101, ἀρ. 1702).

⁴¹) Φ. Κουκουλέ, *Ἐνθ' ἀν., σ. 97 - 98.

⁴²) Συλλογὴ Βάρνερ' (Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμιαί, τόμ. Β', 1900, σ. 75).

—ὄψε κνάμους, νῦν δὲ ζωμόν κνάμων⁴⁸

ἢ καὶ ψὲς κουκκιά δειπνήσαμε κι ἀπόψε κουκκοζοῦμι⁴⁴.

—Καὶ χθὲς κουκκιά καὶ σήμερον ζωμόν κουκκίων⁴⁵.

—Ἄπ' τὰ σημάδια ὁπὸν θωρῶ κουκκιά δειπνῶ τὸ βράδυ⁴⁶.

Καὶ σήμερον ἡ παροιμ. φράσις αὕτη λέγεται πολλαχοῦ, ὡς ἐν Κύπρω⁴⁷, Ρόδῳ⁴⁸ καὶ Λέσβῳ⁴⁹.

Ἐκ τῆς ἀποστροφῆς αὐτῆς τοῦ λαοῦ γενικῶς πρὸς τὰ κουκκιά ὡς ἔδεσμα καὶ τῆς ἐκ τοῦ αἰσθήματος τούτου περιφρονημένης θέσεως αὐτῶν ἐν τῷ ἔδεσματολογίῳ του, περὶ τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ δημώδης ὡσαύτως παροιμία: «ἄρατα, θέματα· κουκκιά μαγειρεμένα⁵⁰ μὲ τὴν ἔννοιαν ἐπὶ λόγων τινὸς ἀσυναρτήτων καὶ ἀσκόπων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διατροφῆς δι' αὐτῶν, ὡς ἐλέχθη, τῶν οἰκονομικῶς κατωτέρων τάξεων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως μορφώσεως ὑστεροῦντων, διεμορφώθη ἐκ τοῦ χρησιμοποιουμένου ὡς καθημερινὴν τροφήν τὰ κουκκιά πτωχοῦ, περὶωρισμένης δ' ἅμα πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἡ παροιμία αὕτη ἐπὶ τοῦ, ὡς ἐλέχθη, μηδὲν ἄξιον λόγου πέραν τῶν ὄσων γνωρίζει δυναμένου νὰ σκεφθῆ καὶ εἴπη.

3.) Κουβαλάει νερὸ μὲ τὸ κόσκινο.

Ἡ παροιμία αὕτη λέγεται πρὸς εἰρωνείαν ἐπὶ τῶν ματαιοπονούν-

Ἡ παροιμιώδης φράσις αὕτη ἀπαντᾷ σήμερον σχεδὸν ἀντολεξεὶ εἰς τὴν Κύπρον· Βλ. Ν. Γ. Κυριαζή, "Ἐνθ' ἄν, σ. 239, λ. κουκκιά, ἀρ. 2.

⁴⁴) Παρθενίου Κατζίου ὕλη, Παροιμιῶν συναγωγή. (Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι, τόμ. Α', 1899, σ. 130, ἀρ. [97], 10).

⁴⁴) Τοῦ αὐτοῦ, Παροιμίαι. ΛΑ ἀρ. 918, σ. 34, ἀρ. 648 (κατὰ τὸ χφον Τεργέστης).

⁴⁵) Ἐυλογίου Κοιρῶνα, Ἀνέκδοτος συλλογὴ παροιμιῶν ἐξ Ἀγιορειτικοῦ κώδικος [18 αἰ.]. Λαογρ. 5 (1915 - 16) σ. 556, ἀρ. 22.

⁴⁶) ΛΑ ἀρ. 1423, φύλλ. 5α, ἀρ. 128 (χφον Ἄ. Κολλυβᾶ).

⁴⁷) Ἐφῆς κουτσιὰ δειπνήσαμεν, ἰζ' ἀπόψε κουτσοζοῦμι

ἰζαὶ στὰ σημάδια πὸν θωρῶ πάλε κουτσιὰ δειπνοῦμεν.

Ν. Γ. Κυριαζή, Κυπριακαὶ παροιμίαι, ἐν Λάρνακι 1940, σ. 239, λ. κουκκιά, ἀρ. 2.

⁴⁸) Κουκκιά πουρνό, κουκκιά βραδύ, κουκκιά τὸ μεσημέρι
νὰ κουτσαθῆ πὸν τὰ ὄπερνε καὶ πὸν τὰ μα(γ)ειρεύγει.

Γεο. Δρακίδου, Ροδιακά, 1937, σ. 191.

⁴⁹) ΛΑ ἀρ. 1146 Α σ. 354 (Συλλ. Δημ. Λουκάτου, 1940) καὶ ΛΑ ἀρ. 1672 σ. 26 - 27 (Συλλ. Φωτ. Δήμου, 1935).

⁵⁰) Π. Παπαχριστοδούλου, Παροιμίαι Συράντα Ἐκκλησιῶν. Θρακ. 1 (1928) σ. 148, ἀρ. 33. ΛΑ ἀρ. 130, σ. 115, ἀρ. 185 (Συλλ. ἐκ Λειβησίου ὑπὸ Μουσαίου, 1889;). ΛΑ ἀρ. 424, ἀρ. 17 (Συλλ. Κυριακοῦ ἐκ Θήρας, 1870) κ. ἄ. Ἡ ἀρχικὴ μορφή αὐτῆς θὰ ἦτο «ἄρητα, ἀθέματα, κουκκιά μαγειρεμένα» ὡς ἐν Φιλιππουπόλει (ΛΑ ἀρ. 965, σ. 5, Συλλ. Μ. Ἀποστολίδου, 1922) κλπ.

των εἷς τι, εἶναι δὲ εὐρέως διαδεδομένη ὑπὸ διαφόρους παραλλαγάς, οἷαι: *Μὲ τὸ κόσκινο νερὸ* (ἐκ συλλογῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ 17 αἰ.)⁵¹, *κουβαλαίει νερὸ μὲ τὸ κόσκινο*⁵², *κουβαλεῖ μὲ τὸ κόσκ'νον νερὸ*⁵³, *μὲ τὸ κόσκινον κουβαλεῖ νερόν*⁵⁴, *μὲ τὸ κόσκινο τραβᾶ τὸ νερὸ*⁵⁵ κ. ἄ.

Πλὴν τῆς κυρίας αὐτῆς χρήσεως ἐπὶ τῶν ματαίως ἐπιχειρούντων τι, ἡ παροιμία λέγεται ἔτι εἰς τινες τόπους πρὸς ἀγάμους ἐπὶ τὸ ἀστεῖον, ὅτι εἰς τὸν γάμον των ὁ λέγων θὰ μεταφέρει τὸ νερὸ μὲ τὸ κόσκινον· οὕτω δὲ εἰς Θράκην (πρόσφυγες)⁵⁶, Τρίκαλα κ. ἄ.

Μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ὡς σήμερον, δηλαδὴ τοῦ ἀδυνάτου καὶ ἐπομένως τῆς ἐπὶ ματαίῳ προσπαθείας εἷς τι, ἡ παροιμία ἦτο ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, παραδιδομένη ὑπὸ τὰς διατυπώσεις: *κοσκίνῳ ὕδωρ φέρεις*⁵⁷ ἢ — *φέρεις*⁵⁸ καὶ *κοσκίνῳ ὕδωρ ἀντλεῖς*⁵⁹ ἢ *κοσκίνῳ ἀντλεῖς*⁶⁰. Μὲ τροποποίησιν εἶτα τῆς παροιμίας διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως εἰς αὐτὴν τῆς λ. κόσκινον μὲ τὴν λ. δίκτυ θὰ ἐλέχθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἔννοιας ὑπὸ τῶν θαλασσινῶν πιθανῶς: *παρὰ δικτύοις ὕδωρ κομίζεις*⁶¹.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὅμως παροιμία ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους, ὡς περὶ αὐτῆς μαρτυρεῖ ὁ Τ. Μ. Plautus (Pseudulus, 102): *Non pluris refert, quam si imbrem in cribrum ingeras, ἀλλὰ καὶ*

⁵¹) Παρθενίου Κατζίουλη, Παροιμίαι κοινὰ κατὰ Ἰωαννίτας κλπ. (ΛΑ ἀρ. 918, σ. 6, ἀρ. 81, χφον Ἑλλ. κοιν. Τεργέστης).

⁵²) ΛΑ ἀρ. 520, σ. 176 (Συλλ. Τ. Κανδηλώρου ἐκ Δημητσάνης). Παλαιότερον ἀναφέρει τὴν παροιμίαν ὁ Ἰωάνν. Μάνθος, ὁ ἐξ Ἰωαννίνων (Συμφορὰ καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Μωρέως, ἐν Βενετίᾳ 1820, σ. 78, Στιχολ. Ζ'. περὶ γυναικός):

*Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ κόσκινο νερὸ νὰ κουβαλήσῃ
μὰ γυναικὸς δὲν δύναται συμβούλιον νὰ δουρήσῃ.*

⁵³) ΛΑ ἀρ. 1570, σ. 415 (Συλλ. Μ. Οἰκονόμου ἐκ Νεγάδων, 1939).

⁵⁴) ΛΑ ἀρ. 1357B, σ. 119 (Συλλ. Ε. Ἰωαννίδου ἐξ Ἀμοργοῦ, 1876).

⁵⁵) Ἰ. Βενιζέλου, Ἐνθ' ἄν., σ. 157, ἀρ. 117.

⁵⁶) ΛΑ ἀρ. 156, σ. 99 (Ἀλμαλι Μαλγάρων Ἀνατ. Θράκης Συλλ. Ν. Κωνσταντινίδου, 1890).

⁵⁷) Πλουτάρχου, ἐκλογή περὶ τῶν ἀδυνάτων. (Corpus Paroem. Graec. I, 1839, σ. 348, ἀρ. 50. ἐκδ. Ε. L. a Leutsch καὶ F. G. Schneidewin).

⁵⁸) Μιχ. Ἀποστόλη, Συναγωγή παροιμιῶν. (Corpus Paroem. Graec. II, 1851, σ. 481, ἀρ. 91, ἐκδ. Ern. Lud. a Leutsch).

⁵⁹) Πλουτάρχου, Ἐνθ' ἄν., σ. 344, ἀρ. 8.

⁶⁰) Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Χρυσοκεφάλου, Ροδωνιά, Παροιμίαι κατὰ στοιχείον. (Corp. Paroem. Graec. II, 1851, σ. 180, ἀρ. 20).

⁶¹) Πλουτάρχου, Ἐνθ' ἄν., σ. 346 ἀρ. 31. Καὶ σήμερον ὁμοίως διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως εἰς τὴν παροιμίαν τῆς λ. κόσκινον μὲ τὴν λ. καλάθι λέγεται ἐν Κύπρῳ: *Κουβαλεῖ νερὸν μὲ τὸ καλάθιν*. (Βλ. Ν. Β. Κυριαζῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 284, ἀρ. 9).

ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς (Ρωμ. Ἀρχαιολ. II, 69) ἀναφέρων περὶ τῆς διὰ θεοκρισίας ἀποκαταστάσεως τῆς διαβληθείσης ἐστιάδος παρθένου Τυρκίας. Αὕτη, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητά της, προσευχηθεῖσα, ἐπροεῦθη πρὸς τὸν Τίβεριον «τοῦ κατὰ τὴν πόλιν ὄχλου συμπροπέμποντος, γενομένην δὲ τοῦ ποταμοῦ πλησίον τὸ παροιμαζόμενον ἐν τοῖς πρώτοις τῶν ἀδυνάτων τόλμημα ὑπομῆναι, ἄρυσσάμενην ἐκ τοῦ ποταμοῦ [καινῶ] κοσκίνῳ καὶ μέχρι τῆς ἀγορᾶς ἐνέγκασαν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἱεροφαντῶν ἕξεραῖσαι τὸ ὕδωρ»⁶².

Τὸ θέμα τοῦτο, δηλαδή τῆς διὰ κοσκίνου μεταφορᾶς ὕδατος, ἀπαντᾷ ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναφερομένην μυστικὴν διδασκαλίαν τῶν Ὀρφικῶν⁶³ περὶ τῆς μετὰ θάνατον ἀνταμοιβῆς ἐν τῷ Ἔδῳ τῶν δικαίων δι' αἰωνίας εὐδαιμονίας ἐν συνεχεῖ συμποσίῳ καὶ μέθῃ, τῆς τιμωρίας δὲ τῶν ἀνοσίων καὶ ἀδίκων διὰ κατορυξέως ἐν πηλῷ καὶ ἐξανασκασμῶν αὐτῶν εἰς ἄνευ διακοπῆς μεταφορᾶν ὕδατος διὰ κοσκίνου «κοσκίνῳ ὕδωρ φέρειν»⁶⁴. Ὁ μῦθος οὗτος ὑπεστηρίχθη ὅτι διεσκευάσθη ἐκ παλαιότερου ἐπιχωριάζοντος εἰς τὴν Ἀττικὴν περὶ τῶν ἀμυγνῶν εἰς τὰ ἔλευσίνα μυστήρια ὡς μεταφερόντων ἐν τῷ Ἔδῳ ὕδωρ μὲ τεθραυσμένα ἀγγεῖα εἰς πίθον τετρημένον· πρὸς δὲ ὅτι ἡ τελευταία αὕτη διήγησις ἐπεξετάθη παραλλήλως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περὶ Δαναΐδων μύθου καθ' ὃν διὰ τὸν παρ' αὐτῶν φρόνον τῶν συζύγων τῶν κατὰ τὸν γάμον ἐπεβλήθη εἰς αὐτὰς τιμωρία ἐν τῷ Ἔδῳ νὰ μεταφέρουν ἀδιακόπως ὕδωρ πρὸς πλήρωσιν διατρύτου πίθου⁶⁵.

Ὁ E. Rohde (Psyche I, 326 ἐξ.) φαίνεται δεχόμενος τὴν ὑπαρξίν τῆς δημώδους παροιμίας «κοσκίνῳ ὕδωρ φέρειν», ἐπὶ ἀδυνάτου λεγομένης, ἣτις διεμορφώθη ὑπὸ τῶν Ὀρφικῶν μὲ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν περὶ τῆς τιμωρίας αὐτῆς ἐν τῷ Ἔδῳ τῶν ἀνοσίων καὶ ἀδίκων εἰς τὸν βίον τῶν.

Ἡ μεταφορὰ αὕτη ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου εἰς τὸν μετὰ θάνατον τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατὴ, ἐν τούτοις, δεδομένου ὅτι τὸ κόσκινον ἀπετέλει οὐ μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρωμαίους ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους μεταγενεστέρους λαοὺς σκευὸς συνδεδεμένος μὲ θεοκρισίας, μαν-

⁶²) Τοῦ ἐπεισοδίου τούτου μνημονεύει καὶ ὁ Πλίνιος, Nat. hist. 28, 12.

⁶³) Βλ. Alb. Dieterich, Nekyia. Beiträge zur Erklärung der neuentdeckten Petrusapokalypse. Leipzig 1898, σ. 75. E. Rohde, Psyche I, σ. 326 - 27.

⁶⁴) «τοὺς δὲ ἀνοσίους αὐ καὶ ἀδίκους εἰς πηλὸν τινα κατορυόμενους ἐν Ἔδῳ καὶ κοσκίνῳ ὕδωρ ἀναγκάζουσι φέρειν». Πλάτ. Πολιτ. Β', 363d. Περὶ τῆς τιμωρίας ταύτης εἰς τοὺς ἀμυγνῶν ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν Γοργίαν, 493B.

⁶⁵) Βλ. πλείονα παρὰ E. Rohde, Psyche I, 326 κ. ἐξ.

τείας και άλλας θρησκευτικὰς και δεισιδαίμονας δοξασίας⁶⁶, νομίζω ὅτι θὰ ἦτο ἐπίσης δυνατὸν τὸ θέμα τῆς ἐν τῷ Ἄδῃ τιμωρίας ταύτης νὰ ἐλεκταθῆ παροιμιωδῶς εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον μὲ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν τοῦ ἀδυνάτου και τοῦ ματαιοπονοῦντος, ὡς συνέβη ἐπὶ παραδείγματι μὲ τὴν τιμωρίαν τοῦ Ταντάλου ἐν τῷ Ἄδῃ, νὰ εὐρίσκειται οὗτος συνεχῶς βυθισμένος ἐντὸς τοῦ ὕδατος μέχρι τοῦ πώγωνος χωρὶς νὰ δύναται νὰ πῆ και κορέσῃ τὴν δίψαν του, πρὸς δὲ νὰ ἀπλοῦνται ὑπὲρ αὐτὸν δένδρα μὲ γλυκυτάτους καρποὺς και νὰ μὴ δύναται νὰ ἐκτείνῃ τὰς χεῖράς του πρὸς αὐτοὺς (Ὀδυσσ. λ. 581 - 592), ἐκ τῆς ὁποίας διεμορφώθησαν εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ αἱ παροιμίαι: «Ταντάλαιαι τιμωρίαί, Ταντάλου δίψα και δένδρα Ταντάλου»⁶⁷.

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

⁶⁶) Βλ. Eckstein, Sieb. Handwört. d. deutschen Abergl. VII, σσ. 1662 - 1686. Engen Fehrle, Das Sieb im Volksglauben. Archiv. f. Religionsw. 19 (1916 - 19) 547 - 551. A. Marmorstein, "Ενθ' ἄν. 21 (1922) 236 - 38. Jacob Grimm, Deutsche Mythologie⁴ II, 1876, σ. 930 - 31 [1065 - 1066]. Φαίδ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος και πολιτισμός, Α II, 1948, σ. 143 - 74. Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου ἑτ. Γ - Δ' (1941 - 42) σ. 137 - 38 (Ἀνάτυπον, τευχ. Β', σ. 61 - 62).

⁶⁷) Μιχαήλ Ἀποστόλη, Συναγωγή παροιμιῶν. (Corpus Paroem. Graec. II, 1851, σ. 657, ἀρ. 9 και ἐν ὑποσημ.).